

Kino dilində idarə əlaqəsi haqqında

Fizuli Mustafayev

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: mustafayev.fizuli8@gmail.com

Annotasiya. Məqalə kino dilində idarə əlaqəsinə həsr olunub. Kino dilində idarə əlaqəsi, əsasən, obyekt və relyativ əlaqəli birləşmələrin tərəfləri arasında olur. İdarə əlaqəsinin əsas xüsusiyyəti bundan ibarətdir ki, burada tabe söz tabe olduğu sözün tələbi ilə ismin bu və ya digər halında durmağı olur.

Araşdırmalara görə, kino dilində idarə əlaqəsi ilə yaranan birləşmələrin tabe edən tərəfi başlıca olaraq feillərdən ibarət olur. Bu da feilin öz xüsusiyyətindən irəli gəlir.

Məqalədə feillərin idarə əlaqəli söz birləşmələrinin əsas tərəfi kimi işlənməsindən bəhs edərək, feillərdəki təsirlilik və təsirsizlik kateqoriyası ən vacib cəhətlərdən biri kimi qarşıda durur. Bu kateqoriya feilləri bütün növ şəkillərində saxlandığına görə, bütün feillər istisnasız olaraq, başqa sözləri idarə edə bilər.

Qeyd edilir ki, kino dilində idarə əlaqəsində təsirlilik və təsirsizlik kateqoriyası mühüm əhəmiyyətə malik olduğuna görə, feilin bu kateqoriya ilə əlaqədar olan bütün daxili dəyişmələri idarə əlaqəsinə təsir göstərir və bu birləşmələrin xarakterini dəyişdirir.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan dilində feilin qəbul etdiyi sözdəyişdirici şəkildə, eləcə də forma şəkildə onun idarə etməsində heç bir rol oynamır, çünki idarə əlaqəsində feilin xarici görünüşü, forması deyil, daxili cəhəti, mənası həlledici əhəmiyyətə malikdir.

Məqalədə uyğun əsərlər, monoqrafiyalar və maraqlı filmlərdən nümunələr kifayət qədər istifadə edilmişdir.

Açar sözlər: sifət, say, idarə əlaqəsi, feil növü, məsdər, qrammatik əlaqə

Məqalə tarixi: gəndərlib - 11.09.2022, qəbul edilib -

About management communication in the language of cinema

Fizuli Mustafayev

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Linguistics named after Nasimi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: mustafayev.fizuli8@gmail.com

Abstract. The article is devoted to management communication in the language of cinema. In movie terms, a governing relationship is between the sides of the underlying object and the relational relationships. The main feature of administrative relations is that the subordinate clause must be in one form or another at the request of the subordinate clause.

According to research, in the language of cinema, the subordinate part of the connections formed by control relations consists mainly of verbs. This is due to the nature of the verb.

In the article, when discussing the use of verbs as the main aspect of managerial phrases, the category of efficiency and inefficiency in verbs is one of the most important aspects. Since this category is stored in all types of verbs, all verbs can handle other words without exception.

It is noted that in the language of cinema, the category of effectiveness and inefficiency is important in management relations, therefore, all internal changes in the verb related to this category affect management relations and change the nature of these combinations.

In general, the modifier suffixes of the verb in the Azerbaijani language, as well as the form suffixes, do not play any role in its management, because in management relations, the appearance, not the form, but the internal aspect, the meaning is key.

The article uses relevant works, monographs and interesting films.

Keywords: adjective, number, management connection, verb type, infinitive, grammatical connection

Giriş / Introduction

Kino dilində idarə əlaqəsi, əsasən, obyekt və relyativ əlaqəli birləşmələrin tərəfləri arasında olur. İdarə əlaqəsinin əsas xüsusiyyəti bundan ibarətdir ki, burada tabe söz tabe olduğu sözün tələbi ilə ismin bu və ya digər halında durmalı olur. İdarə əlaqəsi ismin halları ilə əlaqədar olduğundan, bu əlaqə arasında yaranan birləşmələrin tabe tərəfi hallana bəzən, yəni substantiv, ya da müvəqqəti olaraq substantivləşən sözlərdən ibarət olur, hallana bilməyən sözlər heç vaxt bu birləşmələrin tabe tərəfi kimi çıxış edə bilmir.

Azərbaycan dilində hal kateqoriyası, əsasən, ismə məxsusdur. Əvəzliliklər də, müəyyən fərqlər

ləri olsa da, isimlər kimi hallana bilir. Sifət və say hallanarkən onlarda isimlik xüsusiyyəti meydana çıxır və onlar substantivləşir. Məsdər isə feilin adı olub bir sıra feili xüsusiyyətlərə malik olsa da, ad bildirməsi onu isimlərə yaxınlaşdırır və məsdər də isim kimi hallanır. Feillərin bir növü olan feili sifətlərdə sifətə məxsus xüsusiyyətlər olduğu üçün onlar da substantivləşərək hallana bilir, deməli, onlar da başqa sözlər vasitəsilə idarə oluna bilər. Kino dilində bəzi zərflər də ismin hal şəkildələrini qəbul edərək başqa sözlər vasitəsilə idarə olunur.

Əsas hissə / Main Part

Beləliklə, yuxarıda qeyd olunmuş söz qrupları başqa sözlərlə əlaqəyə girib, onlar vasitəsilə idarə olunur və idarə əlaqəli birləşmələrin tabe tərəfi kimi çıxış edir. Filmlərdən misallar təqdim edək:

a) isimlərin idarə olunması.

“Mərhumun qardaşı: – Düz buyurursunuz, Şeyxanə! Heç mən də bilmirəm, ağzına pambıq tıxanmış bu mərhum necə danışa bilər?”

Şeyx Əhməd: – *Qapını açmaq* rahatdır, qəbri necə açmaq olur...”

“*Ölümlər*” bədii filmi. Azərbaycanfilm Kinostudiyası, 1980.

“Çərkəz: – Allah sizi qırsın! İmanım itin olsun ki, əmrinizi verib hamınızı atacağam çölə. *Evə getmək* sizə qismət olmayacaq”.

“*Küçələrə su səpmişəm*” bədii filmi. Azərbaycanfilm Kinostudiyası, 2004.

“Əsəd: – Başlaaa!”

Mustafa: – *Ela yox. Şəhərdə yaşamaq* keçir könlünüzdən? Bu, nə təhər oynamaqdır? Utanmayın, beş dəqiqəlik işdi. Ürəklə oynayın! *Ela* bilin ki, toydasız”.

“*Bəyin oğurlanması*” bədii filmi. Azərbaycanfilm Kinostudiyası, 1984.

b) əvəzliliklərin idarə olunması.

“Nazlı: – *Məni dinləmək* lazımdır. Çirkli paltarı yığışdır götür, yuyum. Yəqin çoxdandır çimmirsən.

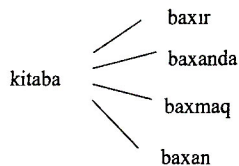
Bağır: – *Kür* yaxımdadı”.

“*Qoca palıdın nağılı*” bədii filmi. Azərbaycanfilm Kinostudiyası, 1984.

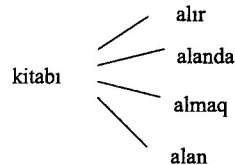
feili ismin təsirlik halını idarə edə bilmir. Təsirli feillərdən əmələ gələn qarşılıqlı növdə də belə xüsusiyyət vardır. Feilin bu növündə də məc-hul və qayıdış növləri kimi, təsirli feillər təsir-sizləşdiyi üçün onların idarəetmə xüsusiyyəti də dəyişir.

Feildə olan bütün başqa dəyişmələr – şəxs və zamana görə dəyişmək, təsdiq və ya inkar olmaq, şəkillər üzrə dəyişmək və s. feilin bir fe-il olaraq idarəetmə xüsusiyyətini dəyişdirmir. Başqa dillərdə bəzən feillərin belə dəyişmələri də feilin idarə etməsinə təsir göstərir.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan dilində feilin qə-bul etdiyi sözdəyişdirici şəkilçilər, eləcə də for-ma şəkilçiləri onun idarə etməsində heç bir rol oynamır, çünki idarə əlaqəsində feilin xarici gö-rünüşü, forması deyil, daxili cəhəti, mənası həl-ledici əhəmiyyətə malikdir. Müqayisə edək: *ki-tabı oxumaq – kitabı oxuyan – kitabı oxuyanda – kitabı oxuyur.*

Bir qayda olaraq, Azərbaycan dilində feillər ismin dörd halını – yönlük, təsirlik, yerlik və çıxışlıq hallarını idarə edə bilir. Bu hallar, birinci növbədə, feillərin tələbi ilə reallaşır. Bu dörd halı idarə etməklə təsirlənən feil, feili bağlama, məsdər və feili sifətlər arasında heç bir fərq görmürük. Burada yalnız birləşmənin xarici cə-hətdə fərqlərlə qarşılaşırıq. Təsirlənən feil bu halları işlənilib predikativ birləşmə əmələ gətir-diyi halda, feili bağlama, məsdər və feili sifət qeyri-predikativ birləşmə əmələ gətirir. Digər tərəfdən, feili bağlama, məsdər və feili sifət öz-lərinə məxsus xüsusiyyətlərə malik söz qrupları olduqlarına görə, onların əmələ gətirdikləri bir-ləşmələrin özləri arasında da xarici görkəm, başqa sözlərlə əlaqələnmə bilmək qabiliyyəti, eləcə də nitqdəki rolu və mənası cəhətdən ciddi fərqlər olacaqdır. Lakin buna baxmayaraq, on-ların hamısında daxili məna, ismin qeyd edilən halları ilə əlaqə eyni xüsusiyyətdədir:

Bir daha bildirik ki, kino dilində feillər is-min yiyəlik halı ilə əlaqədar olmur və onu idarə etmir. Məlumdur ki, ismin yiyəlik halı ilə əla-qədar olub, onunla birlikdə söz birləşməsi əmə-lə gətirən söz özü də mənsubiyyət şəkilçiləri qəbul etməlidir. Məsələrdə və feili sifətlərdə feillik xüsusiyyətləri ilə yanaşı, ad bildirmək xüsusiyyətinin olması onları adlara yaxınlaşdırır. Bu xüsusiyyət onların yiyəlik halla işlənmə-sinə və yiyəlik halını idarə etməsinə imkan ya-radır.

Filmlərdən misallar təqdim edək:

“Leyla: – Anar, *quşun uçmağı* məni qorxu-duur.

Anar: – Qorxma, Leyla, sən sadəcə alışma-mısan”.

“Ev” bədii filmi. “Dərviş” Prodüser Mərkə-zii, 2006.

“Kamran: – Bilirsen, o səninlə niyə evlənir? Evlənir ki, sən onun qoca ata-anasına qulluqcu-luq edəsən! *Adamın gülməyi* gəlir. O səni atıb gedəcək.

Gəlin: – Heç sən də burda qalmayacaqsan”.

“*Odlu qol-boyun*” bədii filmi. “Debüt” Eks-perimental Gənclər Yaradıcılıq Studiyası, 2001.

“Abbas Mirzə: – Yalandır.

Müstəntiq: – Şahidin sözlərini kəsməyin. *Sə-nin dəyəcəyin* sözlər maraqlıdır. Davam et”.

“*Cavid ömrü*” bədii filmi. Azərbaycanfilm Kinostudiyası, 2007.

“Çinara: – Deməli, sabah sənin bir oğlandan xoşun gəlsə, amma görsən ki, onun səndən xoşu gəlmir, dönüb gedəcəksən?”

Solmaz: – *Onun oxuduğu* kitab maraqlı de-yilsə, əlbəttə... Bunu deməklə nəyə işarə ələyir-sən ki?”

“*Dərs*” bədii filmi. Azərbaycanfilm Ki-nostudiyası, 2005.

Beləliklə, məsdər və feili sifətin ikili xarak-teri onların idarə əlaqəsindəki fəaliyyət dairəsi-ni genişləndirir və onlar təsirlənən feildən və feili bağlamadan fərqli olaraq dörd halı deyil, beş halı idarə edir. Dörd halın idarəsində onlar feil kimi çıxış edir, bir halın idarəsində isə ad kimi çıxış edirlər və həm də feili idarəyə xas ol-mayan atributiv əlaqəli birləşmə yaradırlar.

Feil olmayan nitq hissələri ilə idarə barədə. Feil olmayan nitq hissələri ilə idarə dedikdə isim, sifət, say, əvəzlilik, qismən də zərflərin idarə əlaqəsi prosesində təbii sifət sözlər kimi çıxış etmələri nəzərdə tutulur. Məsələn, *evin qapısı, evin gözəli, evin biri, evin yaxarısı* birləşmələrinin birincisində *ev* sözünü isim, ikinci-sində sifət, üçüncüsündə say, dördüncüsündə isə zərf idarə etmişdir. Kino dilində bu nitq his-sələri idarə etmək cəhətdən feilə nisbətən zəif olsalar da və onların idarə etməsinə az-az rast gəlsək də, dildəki faktlar əsasında onları öyrən-mək, onların bu əsasda yaratdıqları söz birləş-mələrinə nəzər salmaq vacib, həm də xeyirlidir. Bu nitq hissələri ismin ancaq yiyəlik, yönlük, yerlik və çıxışlıq hallarını idarə edə bilir. Yiyə-lik halı idarə etməkdə bu nitq hissələri daha fəal çıxış edir. İsmnin yiyəlik halı, əsasən, bu nitq hissələri ilə idarə olunur. Beləliklə, bu iki cəhət, idarə əlaqəsi nöqtəyi-nəzərindən bu nitq his-sələrini feillərdən ciddi surətdə fərqləndirir.

İsimlərlə idarə. İsimlərin əsas idarə obyektii yiyəlik halıdır. Bu əsasda yaranan söz birləşmə-lərində iki əşya arasında münasibət, nisbət ifadə olunur. Yəni bədii filmlərdən misallara müraci-ət edək:

“Uşaq: – Bunu *qağamın oğlu* göndərib, Naz-lı xala. Kababdı.. *Qağam* dedi ki, isti-isti yesin. Deyir Nazlı xala yol gəlib”.

“*Qoca palıdan nağılı*” bədii filmi. Azərbay-canfilm Kinostudiyası, 1984.

“Əsəd: – *Sənin başın* xarab olub. İş qalıb burda. Dəlilyə oyun oynayırsan.

Tağı: – *Kəndin adamları* təhqir olunmaz. Sonra inciyərlər, birdəfəlik gedərlər”.

“*Bəyin oğurlanması*” bədii filmi. Azərbay-canfilm Kinostudiyası, 1984.

“*Çərkəz*: – Müdir də özüm olacağam, kassir də, kaçe qar da, süpürgəçi də... *Sənin düşüncələ-rin* məni maraqlandırır”.

“*Küçələrə su səpmişəm*” bədii filmi. Azərbay-canfilm Kinostudiyası, 2004.

Göründüyü kimi, bu halda üçüncü növ təyini söz birləşməsi əmələ gəlir. Bu təyini söz birləş-mələrinin Azərbaycan dilində geniş yayılması və bunların ikinci tərəfinin, əsasən, isimlə ifadə olunması göstərir ki, yiyəlik halın isimlərlə ida-rəsi Azərbaycan dilində çox inkişaf etmişdir. Ümumiyyətlə, yiyəlik halın idarə olunması bi-lavasitə isimlərlə əlaqədardır. Başqa nitq hissə-ləri ancaq substantivləşdikdən sonra ismin yiyə-lik halını idarə edə bilər.

Digər halların isimlə idarə olunması bir qə-dər başqa şəkildədir. Burada isim fəal iştirak edə bilmir və nisbətən məhdud çərçivə içəri-sində çıxış edir. Bunlardan bir çoxu üslub xüsusi-yəti daşıyır və bəzən də feilin düşməsi nəticə-sində idarəçilik ismin əlinə keçir.

“Təcir: – Bəlkəm, indi günah deyil ha. Hər kəs musiqi üçün *yürüşə hazırlıq* etməlidir.

Xanəndə: – Məşədi, sən bütün bu meşəni də bizə bağışlasan, yenə Cabbar oxuyan vaxt biz ağzımızı açarıq”.

“*Üzeyir ömrü*” bədii filmi. Azərbaycanfilm Kinostudiyası, 1983.

“Maya: – Və heç bir qüvvə *ömrə zinat* olaraq onları bir-birindən ayıra bilməz! Ha...

Qaraq: – Ürək, candan mümkündürmü ayrıl-sın. Ayrılmıyıq aləm dağılsa”.

“*Böyük dayağ*” bədii filmi. Azərbaycanfilm Kinostudiyası, 1962.

“Məmmədov: – *Çəkdi ordusunu Hitler ölka-si*. Nemes tab götürməz Sovet öntündə”.

“*Sovet pəhləvanı*” bədii filmi. Azərbaycan-film Kinostudiyası, 1942.

“Cəlil: – O da bütün məzlumların Allahıdır.

Papaqlı kişi: – Ona görə də neftçıxaranın hər zaman *gözündə fırtına*, baxışında qış olur”.

“*Neft və milyonlar səltənətində*” bədii filmi. Azərbaycanfilm Kinostudiyası, 1982.

“Tahir: – Nə arzulayırsan? Əsasən *yoldaş-lardan ayrılmaq* dəmi gələndə.

Nərmir: – Alp kurortlarından birində yataq-da şam yeməyi yemək. Şamlar. Şampan. Kürü. Kamində ocaq yansın...”

“*Yalançılar*” bədii filmi. “AGFİA” Butafilm Studiyası, 2008.

“Hacı Həsən: – Ya Şeyx, keç günahımızdan, ləngimişik, çoxdan gərək hüzurunuzda hazır

Ədəbiyyat / References

1. Дмитриев Н.К. Строй тюркских языков. Москва, 1963.
2. Кононов А.Н. Грамматика современного узбекского литературного языка. Москва, 1962.
3. Современный казахский язык. Алма-ата, 1962.
4. Məmmədov N. Dilçiliyin əsasları. Bakı, 1980.
5. Халилов Р.Ю. Способы синтаксической связи слов в современном азербайджанском языке. Баку, 1981.

Bədii filmlər

1. "Sovet pəhləvanı". 1942.
2. "San gəlin". 1998.
3. "Arxada qalmış gələcək". 2005.
4. "Ev". 2005.
5. "Odlu qol-boyun". 2001.
6. "Cavid ömrü". 2007.
7. "Dərs". 2015.
8. "Qoca palıdın nağılı". 1984.
9. "Bəyin oğurlanması". 1984.
10. "Üzeyir ömrü". 1983.
11. "Tilsim". 2005.
12. "Sabahın elçisi". 2010.
13. "Ölülər". 1980.
14. "Yalançılar". 2008.
15. "Neft və milyonlar səltənətində". 1982.
16. "Küçələrə su səpmişəm". 2004.
17. "Böyük dayaq". 1962.
18. "Qərib cinlər diyarında". 1977.

наиболее важных аспектов. Поскольку эта категория хранится во всех типах глаголов, все глаголы могут обрабатывать другие слова без исключения. Отмечается, что на языке кино категория результативности и неэффективности важна в управленческих отношениях, поэтому все внутренние изменения глагола, относящиеся к этой категории, влияют на отношения управления и меняют характер этих сочетаний. В общем, суффиксы-модификаторы глагола в азербайджанском языке, а также суффиксы формы не играют никакой роли в его управлении, потому что в управленческих отношениях внешний вид, не форма, а внутренний аспект, значение ключевой. В статье использованы соответствующие работы, монографии и интересные фильмы. **Ключевые слова:** прилагательное, число, управленческое общение, тип глагола, инфинитив, грамматическая связь

Об управленческом общении на языке кино

Физули Мустафаев

Доктор философии по филологии

Институт языкознания имени Насими НАНА. Азербайджан.

E-mail: mustafayev.fizuli8@gmail.com

Резюме. Говоря языком кино, управляющая связь – это соединение между сторонами базового объекта и реляционными связями. Основная особенность административных отношений состоит в том, что придаточное предложение должно стоять в той или иной форме по требованию придаточного предложения. Согласно исследованиям, в языке кино подчиненная часть соединений, образованных отношениями управления, состоит в основном из глаголов. Это связано с природой глагола.

В статье при обсуждении использования глаголов как основного аспекта управленческих словосочетаний, категория эффективности и неэффективности в глаголах является одним из